



DALIA MARIJA STANČIENĖ

Klaipėdos universitetas

TOMAS AKVINIETIS APIE UNIVERSALIJAS IR *ESSE*

Thomas Aquinas on Universals and *Esse*

SUMMARY

The article analyzes the thomistic concepts of universals and existence (*esse*). In the Middle Ages, the question of universals was one of the most relevant problems of scholasticism. Theologians and philosophers debated over cognition of eternal forms and their existence in human understanding. They used asking: did universals exist in reality or in the intellect alone. Aquinas treated universals in three ways: as forms abstracted from matter, as forms in the divine intellect, and as forms which are the essences of intellectual substances. He was convinced that human cognition is grounded on sense perceptions and imagination without which the cognition is not possible: no body – no cognition. This attitude of the Angelic Doctor was very important for the development of philosophical anthropology. He claimed that *being and essence are the first things to be conceived by our understanding*, that being (*ens*) is understood through substantial forms thanks to which all beings have existence (*esse*). Existence was one of the most important parts of Aquinas's metaphysics used in explanation of general development of the material world, nature of universals and modes of their existence.

SANTRAUKA

Straipsnyje analizuojama tomistinė universalijų ir buvimo (*esse*) samprata. Universalijų klausimas viduramžiais buvo viena aktualiausių scholastikos problemų. Teologai ir filosofai ginčijosi dėl amžinųjų formų pažinimo ir jų egzistavimo intelekto, buvo klausama, ar universalijos tėra mąstymo objektai, ar jos egzistuoja tikrovėje. Tomas Akvinietis universalijas traktavo trejopai: kaip intelekto nuo materijos abstrahuotas formas, kaip formas Dievo intelekto, kaip formas, kurios yra intelektinių substancijų esmė. Jis atskleidė, kad žmogiškasis pažinimas paremtas jauslėmis ir vaizduote, be kurių pažinimas yra neįmanomas: nėra kūno – nėra pažinimo. Toks Angliškojo Daktaro požiūris buvo svarbus plėtojant filosofinę antropologiją. Jis teigė, kad *esinį ir esmę intelektas suvokia pirmiausia*, nes esinys yra suprantamas per substancines formas, dėl kurių visi esiniai turi buvimą (*esse*). Buvimas, kaip metafizikos objektas, yra viena iš svarbiausių Akviniečio filosofinės sistemos dalių, atskleidžianti visuotinį daiktų tapumą, universalijų prigimtį ir jų buvimo būdus.

RAKTAŽODŽIAI: Tomas Akvinietis, universalijos, *esse*, metafizika, epistemologija, antropologija.

KEY WORDS: Thomas Aquinas, universals, existence (*esse*), metaphysics, epistemology, anthropology.

IVADAS

Viduramžiais viena aktualiausių scholastikos problemų, kėlusią nemažą diskusijų ir ginčų, buvo universalijų klausimas. Scholastai, perėmę Aristotelio universalijų kaip giminių ir rūšių egzistavimo tikrovėje sampratą, ją praplėtė ir pagilino. Universalijoms buvo priskirta egzistencija ne tik tikrovėje, bet ir už jos ribų, jos buvo susietos su dieviškuoju intelektu. Diskusijas universalijų klausimu dar labiau sustiprino svarbi teologijos ir filosofijos problema, t. y. mąstymo santykio su būtimi klausimas.

XII a. Abelaras (*lot.* Petrus Abaelardus, *pr.* Pierre Abélard, 1079–1142) universalijas aiškino pasitelkęs gramatiką, logiką ir metafiziką. Remdamasis Aristotelio, Boetijaus (*lot.* Anicius Manlius Severinus Boethius, ~480–525) ir Porfirio Finikiečio (*gr.* Πορφυρίου Εισαγωγῆ, *pr.* Porphyre le Phénicien, ~232–~310) traktatais, prie diskutuojamų trijų giminių ir rūšių buvimo būdų klausimų¹ Abelaras pridėjo ketvirtą klausimą: „ar būtina, kad giminės ir rūšys, kadangi savo esme jos yra giminės ir rūšys dėl įvardijimo, taptų nekuriu subjektu-daiktu (*res subiecta*); arba – išnykus šiems įvardintiems daiktams – protas savąja ženklavimo galia nustato universaliją, pavyzdžiui, kas yra „rožė“ [tuo momentu], kada nebeegzistuoja nė viena iš rožių, kurioms [tas vardas] bendras.“²

Toks klausimo formulavimas, pasak Svetlanos Neretinos, nauja linkme pakreipė universalijų tyrimą, „kurio esmė pasireiškė ne paprastu apibrėžimu, kas yra giminė ir pan., bet gebėjimu „identifikuoti bet kurios universalijos savybes

per atskirybę“, tuo pačiu metu sprendžiant klausimą, „ar jos atitinka tik žodžius, ar taip pat ir daiktus (*res*).“³

Abelaras iškėlė svarbią problemą, kuri plačiai įsitvirtino kaip klausimas: ar turės prasmę žodis *rožė*, jei pasaulyje nebeliks nė vienos rožės? Iš tiesų šio klausimo sprendimas būtų atsakymas į tai, ar universalijos tėra mąstymo objektai, ar jos egzistuoja pačioje tikrovėje.

XIII a. steigiantis universitetams ir juose plintant lotyniškajam averoizmui, konservatyvūs teologai kritiškai vertino Aristotelio universalijų teoriją. Scholastikoje vyravo nuomonių įvairovė, nebuvo vientiso požiūrio, ar universalijos turi savarankišką esatį, ar jos glūdi daiktuose. Vyko ginčai bandant atskleisti Dievo esatį ir dieviškumo formą, diskutuojant, kaip intelektė egzistuoja amžinųjų formų žinojimas, jeigu neduota galimybė iki galo pažinti Dievą.

Šiame diskurse dalyvavo ir Tomas Akvinietis (*lot.* Thomas Aquinas, ~1224/5–1274). Bakalauro laipsniui įgyti skirtame traktate *Apie esinį ir esmę (De ente et essentia)*⁴, kurį jis rengė 1252–1256 m. Paryžiaus universitete, pasak Maximo Allard'o, „filosofinis kontekstas itin susijęs su vadinamųjų „universalijų“ problematika.“⁵ Šiuo traktatu Akvinietis siekė apginti Aristotelio mokymą nuo klaidingų kaltinimų ir pritaikyti jo idėjas teologijos mokslui. Jis teigė, kad teologijoje pritaikyti Aristotelio metafiziniai principai padėjo jam sukurti naują hermeneutinį metodą, visapusiškai pranokstantį senąjį, grindžiamą Platono idėjomis.

AUGUSTINIEČIŲ IR DOMINIKONŲ GINČAI
UNIVERSALIJŲ KLAUSIMU

Dominikonas Akvinitis, kaip ir jo mokytojas Albertas Didysis, siekė sukrikščioninti Aristotelio mokymą ir tuo užsitraukė augustiniečių, tarp jų ir Paryžiaus vyskupo Stepono Etjen Tempjė (*pranc.* Stephan Étienne Tempier, ~1210–1268–1279), nepalankumą. Augustiniečiai, atstovavę pranciškoniškajai *mokyklai*, ir dominikonai, palaikę tomizmą, nesutarė dėl graikų-arabų filosofinių traktatų vertinimo, dėl universalijų prigimties, jų buvimo modusų ir savybių aiškinimo, dėl pažinimo teorijos ir psichologijos nuostatų ir kt. klausimais.

1256–1259 m. Akvinitis, kaip teologijos magistras, dalyvavo akademiniuose disputuose (*Quaestiones disputatae*) *Apie tiesą*, kuriuose argumentuotai išdėstė savo požiūrį universalijų, pažinimo, psichologijos klausimais ir jų pagrindu parengė traktatą *Svarstyti klausimai apie tiesą* (*Quaestiones disputatae de veritate*). 1268 m. Paryžiaus universiteto vadovybė Akvinitį pakvietė antrą kartą trejus metus vadovauti dominikonų teologijos katedrai, norėdama sustiprinti teologų gretas kovoje su sparčiai populiarėjančiu Menų fakultete lotyniškuoju averoizmu. Antruoju Paryžiaus tarpsniu, kuris truko trejus su puse metų, Akvinitis parašė nemažai komentarų, diskutavo doktrinos klausimais, dalyvavo disputuose, sakė pamokslus ir skaitė paskaitas.

Tuo laikotarpiu Laisvųjų menų fakultete vis labiau populiarėjo lotyniškasis averoizmas. Akvinitis, smerkdamas averoistus, tvirtino, kad jie iškraipo Aristotelio mokslą, kad jų teiginiai priešta-

rauja logikai ir kad jie sąmoningai klaidina tikinčiuosius. Gindamas Aristotelį, jis susilaukė kritikos iš augustinizmo šalininkų, kurie skelbė, kad teologija negali naudotis dialektiniu metodu.

Ginčai dėl principinių metafizinių ir pasaulėžiūrinių klausimų supriešino Paryžiaus universitete pranciškonų ir dominikonų ordino teologus. Ypač aršiai buvo ginčijamasi *Laisvai užduodamų klausimų* disputuose (*Disputationes quodlibetales*), kurie buvo ypatingi tuo, kad dėstytojas iš anksto negalėjo pasirinkti temų. Disputą vedančiam dėstytojui klausimus įvairiomis temomis suformuluodavo klausytojai: *bet kas* (*a quodlibet*) ir *apie bet ką* (*de quodlibet*). Disputai vyko kiekvienais mokslo metais du kartus – per adventą ir gavėnią. Universiteto archyvuose dokumentuose (*Chartularium Universitatis Parisiensis*)⁶ yra išlikę įrašai, kad 1250–1259 m. ir 1268–1272 m. *Quodlibet* disputuose Akvinitis išgvildeno 260 temų, t. y. maždaug po 20 temų per kiekvieną disputą.

Quodlibet disputuose atsiskleidė skirtingi teologų požiūriai į universalijas analizuojant formų pliuralizmo, pasaulio amžinumo, priešastingumo, hilomorfinės sielos struktūros, intelekto vienovės ir kt. klausimus. Pranciškonas Jonas Pekhamas (*lot.* Joannis Peckham, ~1225/30–1292), būsimasis Kenterberio arkivyskupas, substancijų daugiaformiškumo idėjos šalininkas, norėdamas išprovokuoti Akvinitį, disputo metu paprašė jį išsakyti nuomonę apie žmogaus substancinės formos vienovę⁷.

Akvinietis, reaguodamas į Pekhamo ir kitų augustiniečių nepalankius jo atžvilgiu pasisakymus, 1269 m. gavėnios ir 1270 m. advento disputuose neigiamai atsiliėpė apie averoizmą, analizavo antropologines ir kristologines problemas. Universalijas jis traktavo trejopai: kaip intelekto nuo materijos abstrahuotas formas, kaip formas Dievo intelekto, kaip formas, kurios yra intelektinių substancijų esmė. Averojaus intelekto interpretacija, pasak Akviniečio, iškreipia universalijų prigimtį, kadangi jos įkurdinamos galimame intelekto, pavadintame materialiuoju, kuris „yra tam tikra savo buvimu nuo kūno atskirta substancija, kuri kaip forma niekaip prie jo neprijungiama; ir dar, kad šitas galimas intelektas yra vienas visiems žmonėms“⁸, tad šitaip dingsta unikalus mąstantis žmogus, t. y. sugriaunama subjekto vienovė.

Apie žmogaus sielos atskirtumą nuo kūno ir jos išsaugotą buvimą Akvinietis aiškino remdamasis aristoteline hilomorfizmo koncepcija. Siela yra žmogaus kūno substancinė forma, nemirtingumą ji įgyja per jai suteiktą jos pačios buvimo aktą, dėl kurio ji išsaugo savo buvimą net būdama atskirta nuo kūno: „neiri yra ir žmogaus siela, kuri yra tam tikra intelektinė substancija.“⁹ Atsiskyrusi nuo kūno, siela išsaugo galimo intelekto priimtas suprantamumo rūšis, tačiau juslinio noro aktai, kurie „pagrįsti geidulingumu ir dirglumu, vykstantys drauge su tam tikrais pakitimais kūne“¹⁰, neišlieka sieloje. Tokia antropologinė Akviniečio koncepcija augustiniečiams buvo nepriimtina.

Kritikavo augustiniečiai ir Akviniečio pasaulio amžinumo sampratą, teigdami, kad jis perėmė averoistų mokymą¹¹. Universiteto vadovybei Akviniečio skelbia-

mos idėjos atrodė prieštaraujančios krikščioniškoms tiesoms. Šią nuomonę dar labiau sustiprino teologijos bakalauro dominikono Egidijaus Lesiniečio (*lot.* Aegidius de Letinis, ~1230/5–1304) pasipiktinimas filosofijos magistrų iš Menų fakulteto skelbiamomis erezijomis. Lesinietis išrinko ir paviešino penkiolika eretiškų teiginių, tarp kurių buvo ir Akviniečio teiginių. Atsižvelgęs į Lesiniečio kritiką, padedamas Pekhamo, 1270 m. gruodžio 10 d. vyskupas Tempjė parengė ir paskelbė potvarkį, draudžiantį skelbti trylika klaidingų teiginių, susijusių su Aristotelio filosofija.

Akvinietis, atremdamas puolimus, 1270 m. parašė traktatus *Apie intelekto vienovę prieš averoistus (De unitate intellectus contra Averoistas)*¹² ir *Apie pasaulio amžinumą su paantrašte Prieš prieštaraujančius (De aeternitate mundi contra murrurantes)*¹³. Traktate *Apie intelekto vienovę prieš averoistus* jis kritikavo lotyniškojo averoizmo atstovo Sigero Brabantiečio (*lot.* Sigerus de Brabantia, *lot.* Sigerus de Brabantia, ~1235/40–~1281/84) idėjas, išdėstytas veikale *Apie protingąją sielą (De anima intellectiva)*. Savo kūrinyje Akvinietis parodo, kad universalijų klausimas yra glaudžiai susietas su antropologine problematika. Polemizuodamas su averoistais dėl intelekto vienovės, jis įvardino jų daromas klaidas ir parodė, remdamasis jų pačių metodais, kaip jie iškraiupo Aristotelio mokymą: „Taigi aišku, kad Aristotelis, Theophrastas, Themistijus ir pats Platonas nelaikė principu teiginio, kad galimas intelektas visiems žmonėms yra vienas. Taip pat aišku, kad Averojus iškreiptai perteikia Themistijaus ir Theophrasto požiūrį į galimą ir veikiantį in-

telektą, taigi mes teisingai jį pavadinome peripatetikų filosofijos iškraipytoju.¹⁴ Ši traktatą Akvinietis rašė ne kaip teologas, bet kaip filosofas.

Traktate *Apie pasaulio amžinumą* Akvinietis polemizavo su Pekhamu, kuris savo požiūrį išdėstė veikale *Klausimai apie pasaulio amžinumą (Quaestiones de aeternitate mundi)*¹⁵. Analizuodamas dieviškąjį kūrimo aktą ir laiką ir teigdamas, kad „Dievas, kuris steigia visą daikto substanciją, gali padaryti, kad tai, kas Jo priešastingai nulemta, egzistuotų kiekvienu Jo esaties momentu“¹⁶, Akvinietis siekė atskleisti laikinumo ir amžinumą, trukmės ir prigimties, kūrinio ir nieko santykį. Laikas, jo teigimu, yra tik žmogiškojo intelekto dimensija, kadangi „siedamas ir skaidydamas mūsų intelektas prie suprantamų dalykų visada prideda būtąjį arba būsimąjį laiką“¹⁷, o kūrinys „egzistuoja vien tik kito dėka, o paliktas pats sau ir traktuojamas pats savaime jis yra niekas.“¹⁸ Pasaulio sukūrimas, pasak Akviniečio, tai buvimo suteikimas esiniui, kurio anksčiau nebuvo, tai Dievo kūrybinė galia – išvesti iš nebuvimo į buvimą.

BUVIMAS KAIP METAFIZIKOS OBJKTAS

Akviniečio *Teologijos sumos* pirmos dalies 84 klausimo 6 artikle, kuris pavadintas „Ar intelektinis pažinimas išskiriamas iš juslinių daiktų“¹⁹, aptartas peripatetiškas požiūris į universalijas. Remdamasis Aristoteliu, Akvinietis atskleidžia universalijų pažinimo mechanizmą. Tuo tikslu jis analizuoja universalijų sampratos formavimosi raidą graikų filosofijoje, išryškindamas dvi jos kryptis, ir

Šiuo trumpu traktatu Akvinietis norėjo parodyti, kad tikėjimui vienodai pavojingi tiek averoistų teiginiai, tiek ir pranciškonų argumentai, ginantys tezę, jog sukurtas pasaulis negali būti amžinas. Traktatą jis skyrė savo mokiniams. Akviniečio idėjų naujumas ir gyvybingumas scholastikoje, jo erudicija ir asmenybė imponavo studentams, todėl paskaitų metu auditorijos būdavo perpildytos.

Baigiantis Akviniečio trejų metų profesoriaus kadencijai ir stiprėjant nesutarimams tarp dominikonų ir augustinizmo šalininkų dėl Aristotelio taikymo krikščioniškajame mokyme, dominikonų ordino vadovybė jį atšaukė iš Paryžiaus universiteto ir pavedė Neapolyje įkurti dominikonų studijų namus. Neapolio ir Sicilijos karalius Karolis I Anžu, sužinojęs apie Akviniečio atvykimą į Italiją, kreipėsi į dominikonų ordino vadovybę, kad jam būtų suteikta teisė dėstyti teologiją Frydricho II įkurtame Neapolio universitete. Norėdamas turėti garsų profesorių savo globojamame universitete, karalius Karolis I Anžu 1272 m. spalio 15 d. paskyrė Akviniečiui atlyginimą – vieną unciją aukso per mėnesį.

pateikia savąją trečiąją – tarpinę. Pirmoji – nominalistinė kryptis, kuriai priklausė Demokrito ir ikisokratikų mokymas, nedarė perskyros tarp intelektualinio ir juslinio pažinimo. Antroji kryptis siejama su Platono mokymu. Platonas nesutiko su Demokritu, teigdamas, kad jausmai ir intelektas ne tik yra perskirti, bet ir atskirti. Intelektas, Platono teigimu, turi nematerialų pradą ir jo veiklai nereika-

lingas joks kūniškas įsikišimas. Toks požiūris vedė prie kraštutinio realizmo, kurio šalininku buvo šv. Augustinas.

Kraštutiniai realistai buvo įsitikinę, kad universalijos priklauso jusliškai suvokiamiems esiniams ir yra jų formos, tačiau realiai esiniuose neegzistuoja. Protas, abstrahuodamas formas, atskiria universalijas nuo esinių. Akvinietis, prieštaraudamas kraštutinio realizmo pozicijai dėl formos atskyrimo nuo materijos, ėmėsi analizuoti, kuo skiriasi ir kuo yra panašios Platono ir Avicenos universalijų sampratos.

Avicenos universalijų koncepcija, pasak Akviniečio, paremta Platono teiginiu, jog formos egzistuoja anksčiau, negu jos atsiduria žmogaus prote bei daiktuose, taip pat Aristotelio idėja, kad aktyvusis intelektas yra formų emanacijos į žmogaus protą ir daiktus priežastis. Toks dviejų antikos filosofų susiejimas aiškinant universalijas buvo priimtinas scholastams. Avicenos koncepcija, nors jis naudojo Aristotelio terminais, Akviniečio nuomone, buvo artimesnė neoplatonizmui. Avicena pripažino trejopą universalijų buvimo būdą: universalijos egzistuoja Dievo prote kaip daiktų prototipai; universalijos egzistuoja esiniuose kaip jų esmės; universalijos egzistuoja intelektualėje kaip esinių abstrahuotos formos. Kaip matome, tokiu skirstymu pasinaudojo Akvinietis, o kraštutiniai realistai pritarė tik trečiajam Avicenos nurodytam universalijų buvimo būdai, teigdami, kad universalijos yra proto darinys.

Ginčydamasis su kraštutiniais realistais Akvinietis teigė, kad toks universalijų apibūdinimas nėra išbaigtas, nes neleidžia atskleisti antropologinių klausimų, t. y. paaiškinti, pavyzdžiui, kodėl

žmogaus intelektas reikalingas sąsajos su kūnu, jeigu pažinimo objektas yra forma, kuri atskirta nuo kūno. Dar prieš Akvinietį kraštutinius realistus kritikavo Abelaras, skelbdamas, kad jų teiginiai logiškai nepagrįsti, alogiškas universalijų tapatinimas su substancija ir kt. Tačiau Akviniečio kritika skyrėsi nuo išsakytos Abelaro, jis bandė įtvirtinti nuosaikiojo realizmo poziciją derindamas nominalizmą su kraštutiniu realizmu.

Akvinietis, norėdamas parodyti antropologijos svarbą tiriant universalijas, pabrėžė, kad žmogaus gyvenimo praktika rodo, jog jis negali atsiriboti nuo vaizduotės ir pažinti nekūniškai: „dabartinėje gyvenimo būsenoje, kurioje siela sujungta su jusliniu kūnu, visiškai negalima, kad mūsų protas galėtų ką nors aktualiai mąstyti be vaizdinių pagalbos. [...] To priežasties reikia ieškoti tame, kad pažinimo gebėjimas adekvatus pažįstamam daiktui.“²⁰ Akviniečio teigimu, žmogus save, kaip protinę esybę, suvokia ne dėl kūno, o dėl intelektualinės veiklos, kuri juslių ir smegenų padedama protauja, suteikdama jam naują pažinimą.

Tikrasis žmogiškojo supratimo objektas Akviniečio koncepcijoje yra materialių daiktų esmės, todėl buvimo ir tapsmo tyrimas padeda atskleisti esmės ir buvimo priežastis, apibūdinti universalijas. Pasak Akviniečio, esmė ir buvimas skiriasi esiniuose, kadangi „esmė yra tai, dėl ko sakoma, kad daiktas turi buvimą.“²¹ Vadinasi, Battistos Mondino teigimu, Akviniečiui suprantama, kad „nei esatis [buvimas] negali būti esmės šaltinis, nei esmė – esaties [buvimo] šaltinis“²², todėl daroma išvada, kad „visų esinių pradžioje yra pati esatis“²³.

Buvimas, kaip metafizikos objektas, yra viena svarbiausių Akviniečio filosofinės sistemos dalių, atskleidžiančių universalijų buvimo būdus. Kadangi buvimas randasi visuose esiniuose, Akvinietis traktate *Apie esinį ir esmę* pirmiausia apibūdina esinį. Kitaip negu Aristotelis, Platonas, Augustinas, Avicena ir kt., Akvinietis esinį apibrėžia kaip sudarytą iš esmės ir buvimo, o pirmoji esiniui suteikia tokias universalias savybes kaip tiesa, gėris, vienis, aktualumas ir tobulumas. Pasak Akviniečio, „esinio vardas paimamas iš buvimo akto“²⁴, taigi esinys žymi konkretų subjektą, turintį buvimo aktą, kuris lemia subjekto atliekamą veiksmą.

Traktate *Apie esinį ir esmę* Akvinietis aptaria du esinio modusus: *realų*, arba substancijos ir jos savybių, vadinamų *predikamentais* (pavyzdžiui, padėtis, santykis ir t. t.), buvimą, ir *tiesos* buvimą, arba tai, kas reiškia proto sprendiniu²⁵. Antrasis esinio modusus yra platesnis už pirmąjį. Jis apima gausenę objektų klasę, nes teisingi yra ne tik tie

teiginiai, kurie reiškia realiai esančius objektus, bet ir tie, kurie žymi trūkumą ir neigia realų buvimą. Todėl *tiesos* buvimas nėra tapatus realių daiktų buvimui, nors su pastaruoju ji susijusi tiek, kiek sprendiniai sieja mąstymą su realybe²⁶.

Kituose traktatuose Akvinietis nurodo dar du buvimo modusus – buvimo kaip substancijos ir buvimo kaip galimybės. Taigi buvimą jis apibūdino keturiais aspektais: kaip realų, kuris yra mąstomas; kaip sudarytą iš esmės ir buvimo; kaip substanciją su atsitiktinybėmis; kaip aktualų, t. y. savo subjektui – esmei teikiantį tobulumus.

Priskirdamas buvimą visiems esiniams, t. y. esantiems tiek ribotai, tiek amžinai, Akvinietis terminui *buvimas* (*esatis*) suteikė analoginės sąvokos prasmę²⁷. Kadangi, pasak Stanislawo Kowalczyko, Akviniečio koncepcijoje „realybė susideda iš daugybės labai įvairių esinių, todėl ką nors apie ją galima sakyti analogiškai“²⁸, tai ir terminas *buvimas* dalyvauja visose mūsų sąvokose, kurias galima redukuoti į esinį.

BUVIMO FILOSOFIJA

Remdamasis Avicenos teiginiu, kad „esinį ir esmę intelektas suvokia pirmiausia“²⁹, Akvinietis tvirtina, jog mūsų pirmajame pažinimo akte neišreikštai esanti pirmoji samprata yra buvimo samprata. Mondino teigimu, „toks dėmesys esaičiai pažinimo teorijoje visiškai atitinka jo [Akviniečio] filosofiją, kuri [...]visų pirma yra esaties filosofija.“³⁰

Akvinetis traktate *Apie atskirtąsias substancijas* teigia, kad „kiekvienas, kuris yra, turi esatį [buvimą]“³¹, o *Metafizikos komentaruose* esinį (lot. *ens*) apibrėžia kaip

tai, kas turi buvimą (lot. *esse*)³², lotyniškai nusakomą veiksmazodžio bendratimi *būti* (lot. *ens* yra vedinys iš bendraties *esse*). Be to, tas, kuris yra, gali būti pavadintas *daiktu*, suvokiant, kad „daiktas tuo skiriasi nuo esinio, kad esinys paimamas iš buvimo akto, o žodis daiktas reiškia esinio kasybę arba esmę.“³³ Daiktas savo prigimtyje turi buvimą, kurį gauna per prigimtine formą, tačiau, pabrėžia Akvinietis, „niekas negali būti savo buvimo priešastis“³⁴, nes visų daiktų buvimo priešastis yra Dievas³⁵. Dievas, būdamas

savo paties buvimu, yra vienis, o Jo „buvimas yra Jo esmė, arba prigimtis“³⁶, todėl Jo buvimui nereikia jokios priežasties. Tam, kuris yra be jokios priežasties, pasak Akviniečio, dera būti priežastimi „visų tų, kurie koku nors būdu yra.“³⁷ Taigi Dievas „yra priežastis visų dalykų, kuriems *esinys* priskiriamas.“³⁸

Buvimas, kaip esmės aktas, aktualizuoja esinio esmę, t. y. išveda ją iš galimo į aktualų buvimą. Akviniečiui *esse* yra *pirmasis esmės aktas*, todėl buvimas yra fundamentaliausia *aktualybės* forma, kuri ištraukia daiktą iš nieko, ir didžiausia daikto tobulumo pilnatvė. Pasak Kowalczyko, tomistinėje teorijoje „buvimas yra visų tobulybės aktas, nes jokia tobulybė nebūtų reali, jeigu neturėtų buvimą.“³⁹ Atėmus iš esinio buvimą, visi tobulumai – pavyzdžiui, materija, forma, gyvenimas, pažinimas, valia, gėris, grožis ir kt., – pavirstų į nieką. Taigi buvimas yra aukščiausias tobulumas, kuris lemia visų kitų tobulumų aktualizaciją.

Buvimas *per se*, būdamas tobulumu arba aktualybe, neturi jokių apribojimų. Buvimą apriboja esmė, kurią jis aktualizuoja, suteikia jai baigtinumą ir giminės ribas. Dievas, kadangi „pats Dievo buvimas yra Jo esmė“⁴⁰, neturi jokių buvimą apribojimų, todėl jo buvimas yra begalinis ir vienintelis. Esiniuose buvimas yra apribotas esmės, tačiau, kadangi esiniai yra paprasti ir sudėtiniai, tai ir esmė jų buvimą riboja skirtingai.

Akvinietis, naudodamasis aristoteline terminija, kiekvieną daiktą, t. y. esinį, turintį buvimą savyje ir per save, vadina substancija, kuri suteikia pagrindo atsitiktinybių egzistavimui. Be to, pažymi Akvinietis, „kadangi esinys absoliučiai ir pirmiausia sakomas apie substancijas, o paskui ir tam tikra prasme apie atsi-

tiktinybes, todėl esmė tiesiogiai ir tikrai yra substancijose, o atsitiktinybėse ji yra tam tikru būdu ir per kadangi.“⁴¹ Traktato *Apie esinį ir esmę* penktajame skyriuje jis pabrėžia, kad „substancijose atrandamas trejopas esmės turėjimo būdas“⁴², t. y. vienaip Dieve, kur buvimas sutampa su esme, antraip paprastose, t. y. intelektinėse, substancijose, ir trečiaip sudėtinėse, t. y. iš materijos ir formos sudarytose, substancijose.

Kaip anksčiau nurodėme, Dievo buvimas nėra apribotas, todėl jis „negali nieko sau pridėti, dėl šito savo grynumo jis yra buvimas, skirtingas nuo visų buvimų.“⁴³ Intelektinėse substancijose, kurios yra grynios formos, buvimas nėra begalinis, bet priimtas, todėl „jis yra priėmėjų prigimties galių apribotas ir užbaigtas; tačiau jų prigimtis arba kasybė yra absoliuti, nepriimta į jokią materiją.“⁴⁴ Remdamasis knyga *Apie priežastis (De causis)*, kuri klaidingai buvo priskiriama Aristoteliui ir kurioje buvo dėstomos Proklo idėjos⁴⁵, Akvinietis teigė, kad intelektinės substancijos yra apribotos iš viršaus Pirmosios Priežasties, bet nėra „apribotos iš apačios, nes jų formos nėra saistomos jokių jas priimančios materijos galių.“⁴⁶ Šios substancijos neturi daugybės vienaarūšių individų, kadangi nėra ribojamos materijos, o viena nuo kitos skiriasi tobulumo laipsniu „pagal nutolimą nuo potencialumo ir priartėjimą prie grynojo aktualumo.“⁴⁷ Intelektinėse substancijose pati forma yra subsistuojanti substancija.

Sudėtinėse substancijose buvimas yra gautas ir ribotas, nes „buvimą jos gauna iš kito, todėl jų prigimtis ir kasybė yra priimta į žymėtą materiją.“⁴⁸ Kadangi sudėtinių substancijų buvimas susietas su žymėta materija, tai jos yra apribotos

iš viršaus, nes formą gauna iš Pirmosios Priežasties ir iš apačios, nes susijusios su materija. Tokiu būdu sudėtinėse substancijose „dėl žymėtosios materijos dalijimo galimas individų dauginimas vienoje rūšyje.“⁴⁹

Substancijos taip pat gali būti atsitiktinybių pagrindas. Atsitiktinybės yra nesavarankiški esiniai, todėl šiuo atveju joms reikia buvimo pagrindo, kuriuo ir tampa substancijos: „substancija, esinio

giminėje būdama pirmoji ir labiausiai bei tikriausiai turėdama esmę, turi būti atsitiktinybių, kurios antraeiliškai ir tam tikru požiūriu dalyvauja esinio racijoje, priežastis.“⁵⁰ Suteikti atsitiktinybėms buvimo pagrindą yra antrinė substancijos savybė.

Taigi tomistinė buvimo filosofija atskleidžia esinių pasirodymo priežastis, visuotinį daiktų tapsmą, leidžia apibūdinti universalijas.

IŠVADOS

Dalyvaudamas ginče dėl universalijų Akvinietis naujai pažvelgė į abstrahavimo procesą pažinime, teigdamas, kad universalijų nagrinėjimas yra neatšiejamas nuo antropologinės problematikos. Epistemologijos ir antropologijos sąsaja yra pagrindinis Akviniečio filosofijos principas, teigiantis, kad „pažinimas užbaigiamas pažįstančiojo supanašėjimu su pažįstamuoju daiktu, nes minėtas supanašėjimas yra pažinimo priežastis.“⁵¹

Intelektinė substancija susieta su materija, tad žmogiškasis pažinimas užbaigiamas formomis, kurios randasi materijoje. Intelektinės substancijos, kurios

yra atskirtos nuo materijos, t. y. inteligencijos arba angelai, pažįsta nuo materijos atskirtas formas – savo esmes.

Universalijas žmogaus intelektas pažįsta abstrahuodamas vaizdinius, kuriuos vaizduotė suformuoja iš juslių teikiamų duomenų. Materijoje esanti forma, būdama abstrahuota, intelektoje įgyja nematerialų pavidalą.

Pirmajame pažinimo akte neišreikštai esanti pirmoji samprata yra *esse*. Buvimas niekada nepasirodo tiesiogiai, jis visada yra esinyje darydamas jį aktualų. Tomistinė buvimo filosofija yra metafizinės, antropologinės ir teologinės problemų sprendimo pagrindas.

Literatūra ir nuorodos

- 1 „... (1) ar giminės ir rūšys egzistuoja savarankiškai, ar tik mintyse; (2) ar, jei jos egzistuoja, jos yra kūniškos, ar ne; (3) ar jos egzistuoja savarankiškai, ar jutimiškuose daiktuose ir priklauso jiems“, – Porphyry the Phoenician, *Isagoge*. Translation by E. Warren. Toronto: Pontifical Institute of Mediaeval Studies, 1975, p. 27–28.
- 2 Петр Абеляр, Логика «для начинающих». Кн. Петр Абеляр, *Тео-логические трактаты*. Перевод с латыни С. С. Неретиной. Москва: Гнозис и Прогресс, 1995, с. 61.

³ Светлана С. Неретина, *Концептуализм Абеляра*. Москва: Гнозис, 1994, с. 94.

⁴ Žr. Tomas Akvinietis, *Apie esinį ir esmę*. Iš lotynų k. vertė G. Vyšniauskas. Kn. Tomas Akvinietis, *Apie esinį ir esmę. Apie tiesą. Apie intelektą vienoje prieš averoistus*. Vilnius: Logos, 2000.

⁵ Maxime Allard OP, *Kvietimas, skaitant Akviniečio tekstus, dar kartą pamąstyti apie tiesą, esmę, egzistenciją ir žmogaus intelektą*. Iš prancūzų k. vertė N. Keršytė, S. Rumšas OP. Kn. Tomas Akvinietis, *Apie esinį ir esmę*, p. xxiii.

- ⁶ Žr. *Chartularium Universitatis Parsiensis*, vol I, Henricus Denifle O.P., Aemilo Chatelain, eds. Paris, 1889.
- ⁷ Plačiau apie tai žr.: Dalia Marija Stančienė, XIII a. Scholastinis diskursas „De aeternitate mundi“: Boecijaus Dakiečio racionalizmas, *Logos* 73, 2012, p. 80–81.
- ⁸ Tomas Akviniėtis, *Apie intelekto vienovę prieš averoistus*. Iš lotynų k. vertė G. Vyšniauskas. Kn. Tomas Akviniėtis, *Apie esinį ir esmę. Apie tiesą. Apie intelekto vienovę prieš averoistus*. Vilnius: Logos, 2000, sk. 1 [1], p. 163.
- ⁹ Šv. Tomas Akviniėtis, *Suma prieš pagonis*. II kn. Iš lotynų k. vertė G. Vyšniauskas. Vilnius: Logos, 2003, sk. 79[11], p. 389.
- ¹⁰ Ten pat, sk. 80–81 [15], p. 403.
- ¹¹ Žr. Dalia Marija Stančienė, XIII a. Scholastinis diskursas „De aeternitate mundi“: Boecijaus Dakiečio racionalizmas.
- ¹² Žr. Tomas Akviniėtis, *Apie intelekto vienovę prieš averoistus*.
- ¹³ Žr. Tomas Akviniėtis, *Apie pasaulio amžinumą*. Iš lotynų k. vertė R. Plečkaitis. Kn. Tomas Akviniėtis, *Filosofijos traktatų rinktinė*. Vilnius: Margi raštai, 2009.
- ¹⁴ Tomas Akviniėtis, *Apie intelekto vienovę prieš averoistus*, sk. 5 [117], p. 251.
- ¹⁵ Žr. John Peckham, Vincent G. Potter, *Questiones Concerning the Eternity of the World*. New York: Fordham University Press, 1993.
- ¹⁶ Tomas Akviniėtis, *Apie pasaulio amžinumą*, p. 45.
- ¹⁷ Šv. Tomas Akviniėtis, *Suma prieš pagonis*. II kn., sk. 96 [10], p. 505.
- ¹⁸ Tomas Akviniėtis, *Apie pasaulio amžinumą*, p. 46.
- ¹⁹ Sancti Thomae Aquinatis, *Summa Theologiae* I, q. 84, a. 6. Žr.: <http://www.corpusthomaticum.org/sth1084.html>
- ²⁰ Ten pat, *Summa Theologiae* I, q. 84, a. 7, *in re*.
- ²¹ Tomas Akviniėtis, *Apie esinį ir esmę*, sk. 2 [9], p. 13.
- ²² Battista Mondin, *Tomo Akviniėčio filosofinė sistema*. Iš italų k. vertė B. Demkutė. Vilnius: Logos, 2006, p. 106.
- ²³ Ten pat.
- ²⁴ Tomas Akviniėtis, *Apie tiesą*. Iš lotynų k. vertė G. Vyšniauskas. Kn. Tomas Akviniėtis, *Apie esinį ir esmę. Apie tiesą. Apie intelekto vienovę prieš averoistus*. Vilnius: Logos, 2000, 1 a. į 3 a., p. 69.
- ²⁵ Tomas Akviniėtis, *Apie esinį ir esmę*, sk. 1 [3], p. 7.
- ²⁶ Šiuo požiūriu, fantastiniai ir save neigiantys objektai, pvz., kentaurai, pieno upės, vedę vieningiai ir pan., *tiesai* nepriklauso, nors jie gali būti teisingų sprendinių dalys.
- ²⁷ Apie sąvokų *esatis* ir *esinys* vartojimą žr.: Gintautas Vyšniauskas, Transcendentalijų teorijos metmenys Tomo Akviniėčio metafizikoje, *Logos* 46, 2006, p. 25–34.
- ²⁸ Stanisław Kowalczyk, *Bendroji metafizika*. Iš lenkų k. vertė G. Vyšniauskas. Vilnius: Logos, 2001, p. 53.
- ²⁹ Tomas Akviniėtis, *Apie esinį ir esmę*, Prologas [1], p. 5.
- ³⁰ Battista Mondin, *Tomo Akviniėčio filosofinė sistema*, p. 59.
- ³¹ Šv. Tomas Akviniėtis, *Apie atskirtąsias substancijas, arba apie angelus, broliui Reginaldai*. Iš lotynų k. vertė G. Vyšniauskas. Vilnius: Logos, 2009, p. 113.
- ³² *Nam ens dicitur quasi esse habens*. Thomas Aquinas, *Sententia Metaphysicae*, lib. 12, l. 1, n. 4. Žr.: <http://www.corpusthomaticum.org/cmp12.html>
- ³³ Tomas Akviniėtis, *Apie tiesą*, 1 a., [atsakymas], p. 61.
- ³⁴ Šv. Tomas Akviniėtis, *Suma prieš pagonis*. II kn., sk. 47 [4], p. 197.
- ³⁵ Žr. ten pat, sk. 15 [8], p. 39.
- ³⁶ Šv. Tomas Akviniėtis, *Suma prieš pagonis*. I kn. Iš lotynų k. vertė G. Vyšniauskas. Vilnius: Logos, 1999, sk. 22 [10], p. 97.
- ³⁷ Šv. Tomas Akviniėtis, *Suma prieš pagonis*. II kn., sk. 15 [2], p. 35.
- ³⁸ Ten pat, [3], p. 37.
- ³⁹ Stanisław Kowalczyk, *Bendroji metafizika*, p. 45.
- ⁴⁰ Šv. Tomas Akviniėtis, *Suma prieš pagonis*. I kn., sk. 22 [10], p. 97.
- ⁴¹ Tomas Akviniėtis, *Apie esinį ir esmę*, sk. 1 [6], p. 9.
- ⁴² Ten pat, sk. 5 [38], p. 37.
- ⁴³ Ten pat, [39].
- ⁴⁴ Ten pat, [41].
- ⁴⁵ Žr. Alain de Libera, *Viduramžių mąstymas*. Iš prancūzų k. vertė B. J. Demkutė ir kt. Vilnius: Logos, 2001, p. 14.
- ⁴⁶ Tomas Akviniėtis, *Apie esinį ir esmę*, sk. 5 [41], p. 41.
- ⁴⁷ Ten pat, [44], p. 43.
- ⁴⁸ Ten pat, [45].
- ⁴⁹ Ten pat.
- ⁵⁰ Ten pat, sk. 6 [48], p. 45–47.
- ⁵¹ Tomas Akviniėtis, *Apie tiesą*, 1 a., [atsakymas], p. 63.